

ІМУНІТЕТ СВДКА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ЧИННИК, ЩО ВИЗНАЧАЄ ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

WITNESS IMMUNITY IN CIVIL PROCEEDINGS AS A DETERMINATION FACTOR OF THE PROTECTION OF THE PRIVATE INTERESTS OF A PERSON IN CIVIL JURISDICTION

Твердохліб Е.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проводиться аналіз норм цивільного процесуального законодавства щодо встановлення правового статусу свідка та досліджується імунітет свідка в цивільному процесі як чинник його правового статусу з огляду на норми чинного законодавства, які створюють особливе правове становище свідка на відміну від інших учасників цивільного судочинства. Питання визначення особливостей правового статусу свідка в цивільному процесі є актуальним в умовах спрямованості чинного законодавства на дотримання прав людини та забезпечення гарантій реалізації прав і законних інтересів особи. Одним з проявів належного захисту прав та законних інтересів особи, яка є свідком в цивільному судочинстві, є встановлення в Конституції України та в Цивільному процесуальному кодексі України обмежень стосовно участі особи в якості свідка та допиту особи як свідка.

Встановлено, що залучення особи в якості свідка в цивільному судочинстві є одним з аспектів правового імунітету, оскільки категорія правового імунітету є формою правової підтримки державою осіб, які здійснюють соціально корисну функцію.

З метою конкретизації правової природи імунітету свідка в цивільному судочинстві в статті наведені ознаки правового імунітету, які є притаманними для імунітету свідка як різновиду правового імунітету.

Встановлено, що залучення особи в якості свідка в цивільному процесі створює певний правовий статус особи, який супроводжується набуттям відповідного обсягу процесуальних прав та обов'язків, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України, які становлять зміст імунітету свідка і одночасно є формою захисту приватних інтересів і прав особи, залученої до цивільного провадження в якості свідка. Обґрунтовується, що передбачені чинним законодавством особливості правового врегулювання прав та обов'язків свідка з урахуванням положень, що стосуються переліку осіб, які не можуть бути допитані як свідки, та можливості відмови свідка від давання показань, є правом на імунітет свідка, яке виникає з моменту набуття особою статусу свідка в цивільному судочинстві.

Ключові слова: свідок, імунітет свідка, імунітет свідка в цивільному судочинстві, право на імунітет свідка, захист приватних інтересів в цивільному судочинстві.

The article analyzes the norms of civil procedural legislation regarding the establishment of the legal status of a witness and examines the immunity of a witness in a civil trial as a factor of his legal status in view of the norms of the current legislation, which create a special legal position of a witness in contrast to other participants in civil proceedings. The issue of determining the specifics of the legal status of a witness in a civil proceeding is relevant in the context of the focus of the current legislation on the observance of human rights and ensuring guarantees of the realization of the rights and legitimate interests of a person. One of the manifestations of proper protection of the rights and legitimate interests of a person who is a witness in civil proceedings is the establishment in the Constitution of Ukraine and the Civil Procedure Code of Ukraine of restrictions regarding the participation of a person as a witness and the questioning of a person as a witness.

The article establishes that a witness immunity in civil proceedings is one of the aspects of legal immunity, since the category of legal immunity is a form of legal support by the state of persons who perform a socially useful function.

In order to specify the legal nature of witness immunity in civil proceedings, the article presents the signs of legal immunity that are inherent in witness immunity as a type of legal immunity.

The author of the article has established that the involvement of a person as a witness in a civil process creates a certain legal status of the person, which is accompanied by the acquisition of the appropriate amount of procedural rights and obligations provided for by the Civil Procedure Code of Ukraine, which constitute the content of the witness immunity and at the same time are a form of protection of the private interests and rights of the person, involved in civil proceedings as a witness. The author of the article has substantiated that the specifics of the legal regulation of the rights and obligations of a witness provided by the current legislation, taking into account the provisions relating to the list of persons who cannot be questioned as witnesses, and the possibility of the witness refusing to testify, is the right to witness immunity, which arises from the moment a person acquires the status of a witness in civil proceedings.

Key words: witness, witness immunity, witness immunity in civil proceedings, the right to witness immunity, protection of private interests in civil proceedings.

Показання свідків є поширеними та визначальними засобами доказування, які сприяють реалізації принципу змагальності в цивільному процесі. Відповідно до змісту норм Цивільного процесуального кодексу України головна функція свідків у цивільному судочинстві спрямована на виконання їх обов'язку дати свідчення про конкретні факти у справі [1]. Ці свідчення мають суттєве значення, оскільки сприяють вирішенню справ, чим обумовлена їх значущість у цивільному процесі.

Наукова оцінка значення інформації, яка надходить від свідка під час судового розгляду справи, вичерпно визначена в теорії цивільного процесу, а саме: у цивільному процесі потреба в показаннях свідка виникає в трьох випадках: для встановлення фактів, які не можна документально закріпити; для з'ясування обставин, які були у свій час документально оформлені, але документи втрачені і відновити їх неможливо; для дослідження вірогідності засобів доказування [5, с. 261].

Також необхідно враховувати особливий характер участі свідка у цивільному судочинстві. По перше, свідок є особою, яка не повинна бути юридично заінтересованою в результатах розгляду справи. Вказаний чинник є таким, що відрізняє особу свідка, через те що він не являється учасником матеріально-правових відносин [6, с. 113]. Особи, в яких зацікавленість носить юридичний характер, беруть участь в цивільному судочинстві як учасники справи відповідно до ст. 43 Цивільного процесуального кодексу України [1], зокрема, як позивач, відповідач, третя сторона тощо. Зацікавленість особи, яка може бути пов'язаною з родинними або робочими відносинами та зв'язками, не може вважатись перешкодженням допиту особи в суді як свідка. Отже, як зазначає Новікова, важливе значення для характеристики свідка як учасника процесу є відсутність у нього необхідності в захисті своїх матеріальних прав, свобод та інтересів у справі, а також

відсутність необхідності здійснювати такий захист щодо іншої особи [7, с. 45].

По-друге, на свідка покладають два основні обов'язки: з'явитися в суд у призначений час, і дати правдиві показання про відомі йому обставини справи. І по-третє, свідок стає носієм відомостей про факти в результаті збігу обставин, а не спеціальних досліджень чи статусу [6, с. 113].

Відповідно до ч. 2 ст. 69 Цивільного процесуального кодексу України свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини, тобто в імперативному порядку встановлений обов'язок свідка повідомити про обставини, що мають значення для розгляду і вирішення справи.[1].

Підкреслюючи обов'язок свідка дати правдиві показання, варто звернути увагу на той чинник, що за завідомо неправдиві показання та за відмову свідка від давання показань поважних причин ст. ст. 384 та 385 Кримінального кодексу України передбачається кримінальна відповідальність[2]. Головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги відповідно до ч. 5 ст. 230 Цивільного процесуального кодексу України [1].

Одночасно, відповідно до ч. 1 ст. 71 Цивільного процесуального кодексу України передбачається можливість відмови свідка від давання показань за певних умов. А саме, фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Відмовляючись давати показання, особа зобов'язана повідомити причини відмови (ч. 2 ст. 71 ЦПК України) [1]. Отже, головним чинником відповідно до вказаної норми є відомості, які можуть спричинити настання відповідальності свідкові, членам його сім'ї або його близьким родичам. В свою чергу, юридична відповідальність означає примусовий вплив держави на сферу нормативно закріплених суб'єктивних прав та юридичних обов'язків особи.

Положення про право свідка відмовитись від давання показань ґрунтується на змісті ст. 63 Конституції України, де йдеться про те що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [3].

Також, відповідно до ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, встановлено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки. До них відносяться нездатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору – про такі відомості; священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю; інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди [1]. Як випливає зі змісту вказаної статті, заборони допиту стосуються

обов'язку зберігати в таємниці професійні чи службові відомості, які були отримані у зв'язку із здійсненням цієї діяльності [4, с. 76]. При цьому важливою є мета перелічених заборон, якою, перш за все є дотримання вимог про нерозповсюдження конфіденційної інформації про будь-яку особу, а також нерозповсюдження таємної та службової інформації.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника (ч. 2 ст 70 ЦПК України) [1].

Таким чином, можна констатувати обмеження щодо отримання показань від осіб, які залучені до цивільної справи як свідки. Таке обмеження в юридичній літературі визначається як імунітет свідка. Питання імунітету свідка в певній мірі висвітлювалось в наукових публікаціях правознавців та практикуючих юристів в межах питання дотримання рівноваги між суспільним інтересом і приватним життям особи. Розглядуване питання досліджувалося у роботах С. В. Васильєва [6], А. В. Кройтора [8], Н. А. Новікової [7], А. С. Штефана [9], Чупруна Є. В. [10] та інших.

В сучасний період розвитку законодавства в Україні триває процес закріплення в нормативних актах правових норм, які б підкреслювали перевагу інтересів особистості перед суспільним інтересом, що, зокрема, втілюється у впровадженні інституту імунітету свідка. Особливу актуальність існування імунітету свідка має як спосіб реалізації положення, передбаченого у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права стосовно того, що ніхто не може бути поневоленим давати свідчень проти самого себе [11].

Отже, як зазначається в Енциклопедії Сучасної України, імунітет свідка – це звільнення у передбачених законом випадках особи, яка підлягає допиту як свідок, від обов'язку давати показання у кримінальній, цивільній, адміністративній чи іншій справах. Імунітет свідка може бути зумовлений виконанням службового або професійного обов'язку зберігати державну, службову чи професійну таємницю [12].

Розглядаючи питання імунітету свідка в цивільному судочинстві, варто звернути увагу на загальне поняття правового імунітету. При відсутності його чіткого визначення в науковій літературі були сформульовані ознаки правового імунітету, які дають можливість з'ясувати природу імунітету свідка як складової частини загального поняття: 1. створює особливий правовий режим для суб'єктів, які ним володіють; 2. є гарантією суспільно корисної діяльності, сприяє виконанню певних обов'язків; 3. являє собою своєрідні винятки із загального правового статусу; 4. притаманний конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві; 5. зміст певного імунітету підлягає обов'язковому закріпленню в законодавстві, зазвичай на конституційному рівні; 6. звільняє особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які впливають з її правового статусу; 7. являє собою форми прояву диференціації правових статусів та юридичних зв'язків; 8. більшість імунітетів спрямовані на виконання приписів міжнародних нормативно-правових актів [9, с. 87].

Як зазначає О. В. Ткаля, імунітет не можна пов'язувати тільки з певним колом осіб, що обіймають ті або інші посади. Це більш широке поняття, що охоплює собою юридичні засоби, сприяючі здійсненню не тільки міжнародних і державних, але і суспільних функцій [13, с. 117].

Вказаний перелік ознак демонструє сформоване уважне ставлення науковців та практикуючих юристів до значення імунітету свідка та підкреслює сприйняття імунітету свідка як виключення із загального правового статусу [9, с. 86].

Відносно змісту поняття імунітету свідка в цивільному процесі в роботі «Енциклопедія цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади» С.В. Васильєв зазначає, що імунітет свідка – це надане законом право свідка відмовитися давати показання через родинні або службові обов'язки [14, с. 183].

Після залучення особи в якості свідка до участі в цивільному провадженні, про що зазначається в ухвалі суду про відкриття провадження, в особи виникає певний обсяг процесуальних прав та обов'язків, передбачених Цивільним процесуальним Кодексом України, в тому числі й імунітет свідка. Одночасно з виникненням статусу свідка у особи, залученої до цивільного судочинства по справі, виникає право на судовий імунітет, яке особа має право використати на власний розсуд з огляду на власні приватні права та інтереси, передбачені у наведених нормах Цивільного процесуального кодексу України.

В науковій юридичній літературі представлена думка, що імунітет свідка може мати різновиди. Зокрема, А. С. Штефан виділяє два види імунітету свідка: обов'язковий (абсолютний), коли допит певної особи щодо певних обставин заборонений в цілому, і факультативний, коли особа має право відмовитися від дачі показань щодо певних обставин, однак за її згодою такі показання можуть бути отримані. Можливість відмовитись від дачі показань трактується як форма привілею, спрямована, на реалізацію конституційної гарантії відсутності відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [9, с. 87]. Вказаний підхід вбачається таким, що коректно і чітко дозволяє зробити класифікацію видів імунітету свідка з урахуванням змісту норм Цивільного процесуального кодексу України.

Чупрун Є. В. також запропонував визначення імунітету свідка, виходячи з того, що імунітет свідка в цивільному судочинстві можна визначити як один із видів імунітетів, передбачених чинним чинним законодавством, а саме, як один з видів імунітетів, відповідно до якого фізична особа, яка підлягає допиту як свідок, звільняється від загального обов'язку давати показання в суді, що проявляється у праві

відмовитися давати показання у формі заборони допиту свідків у випадках, установлених цивільним процесуальним законодавством, та є важливою гарантією залучення громадськості (свідків) до процесу вирішення цивільних спорів [10, с. 80].

Враховуючи зміст норм чинного законодавства, які визначають порядок застосування імунітету свідка, можна зробити висновок що свідок має низку переваг під час розгляду цивільної справи, які відрізняють його процесуальний стан від інших учасників цивільного процесу і одночасно гарантують захист його приватних інтересів і прав.

По-перше, певні види інформації, яка стосується самого свідка, членів його сім'ї або його близьких родичів, можуть бути захищені від розкриття через привілей конфіденційності, що дозволяє свідку відмовитися від відповіді на питання або зберегти конфіденційність щодо деяких аспектів показань.

По-друге, свідок не може бути примушений давати показання проти самого себе.

По-третє, свідок має гарантії відсутності відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки:

- звільнення свідка від загального обов'язку давати показання в суді, що реалізується в праві особи відмовитися від давання показань і у формі заборони допиту свідків у випадках, встановлених цивільним процесуальним законодавством, створює рівновагу між завданням цивільного судочинства, встановленого державою, вирішити цивільну справу, і можливістю дотримання приватних прав та інтересів особи;

- ознаки правового імунітету, представлені доктриною цивільного процесу, дають можливість з'ясувати правову природу імунітету свідка в цивільному судочинстві;

- встановлені чинним законодавством обмеження щодо отримання показань від осіб, які залучені до цивільної справи як свідки, одночасно є змістом імунітету свідка і формою захисту приватних інтересів і прав особи, залученої до цивільного провадження в якості свідка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України: від 16.01.2003 р.: станом на 31.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 30.05.2024).
2. Кримінальний кодекс України : від 5.04.2001 р. : станом на 28.03.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 30.05.2024).
3. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 1.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.05.2024).
4. Цивільне процесуальне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Коссака. Харків: Право, 2020. 750 с.
5. Цивільний процес України: підручник / за заг. ред. д.ю.н., доцента М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2014. 744 с.
6. Цивільний процес: підручник. / за заг. ред. С. В. Васильєва. Київ: Алерта, 2019. 506 с.
7. Новікова Н.А. Поняття та ознаки свідка в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 41–48.
8. Кройтор В.А. Показання свідків в аспекті дії правила допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу* : матеріали Круглого столу, присвяченого пам'яті професора Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 19 грудня 2014 р. ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 12–15.
9. Штефан А. С. Імунітет свідка у цивільному судочинстві. *Судова апеляція*. 2018. № 3. С. 85–94.
10. Чупрун Є.В. Проблема визначення поняття та значення імунітету свідка в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 73–83.
11. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: 16.12.1966 р. : станом на 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 30.05.2024).
12. Шибіко В.П. Імунітет свідка. *Енциклопедія Сучасної України*. / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-13289> (дата звернення 30.05.2024).
13. Ткаля О.В. Правовий імунітет та його різновиди. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 117–126.
14. Васильєв С. В. *Енциклопедія цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади*. Київ : Алерта, 2021. 658 с.